

Magyar o — szláv o.

(Befejező közlemény.)

A tótok után hadd kérdezzük meg az erdélyi szászoktól, hogy mikép hallják ők a magyar o-t. SZINNYEI ugyan ő róluk sem tesz említést, de hiszen elég rég óta laknak a mi országunkban, és nyelvükben is e hosszú együttélésnek elég nyomát találjuk, hogy méltán kíváncsiak lehetünk rá, vajjon ők tudnak-e valamit a magyar o-nak u felé hajló hangzásáról. A szászok tanúsága ránk nézve annál érdekesebb, mert SETÁLA épen *német* nyelven írt cikkben állította, hogy a magyar o idegen fülnek csaknem úgy hangzik, mint u, és így könnyen azt a talán téves hitet támaszthatta olvasójában, hogy a német fülnek is u-nak tetszetik a magyar o. Az erdélyi szászok azonban mintha nem tudnának semmit sem erről. Igaz, el-elvétve u-t találunk náluk a magyar o-val szemben, de olyannyira elenyésző kicsi ez esetek száma, hogy merészség volna ezekből azt a következtetést levonni, hogy a magyar o-t u-nak hallja a szász, mikor annyi meg annyi o-t találunk a szász nyelvjárásokban magyar o helyén. JACOBI már egy ízben idézett *Magyarische Lehnworte im Siebenbürgisch-Sächsischen* című nagy szorgalommal készült értekezésében mindössze 4 szót találtam, a hol magyar o-nak szász u látszik megfelelni. Az esetek részletes méltatásába alig is szükséges bocsátkozni. A *bugel* boglya természetesen ép úgy magyarázandó, mint a tót *bugl'a*, hiszen *bugja* alak a magyarok közt is él épen a szászok tőszomszédságában. Hasonló esetnek látszhatik JACOBI előadása szerint a *duhât, duhut*, a mely mellett azonban *dohot* is járja, JACOBI t. i. egy magyar *duhutt* alakot idéz Bánfy-Hunyadról. De ez tollhiba, a Nyelvőr idézett helyén (10:23) *dohott* áll csak úgy mint az új Tájszótárban is. Másrészt a szász szó magyar eredete nem kétségtelen, hiszen az oláh is *dohot*-nak mondja a szekérkenőcsöt. Érdekes a *mon'äsch, munësch* «Hengst, Zugstier» szó, a melyben o és u váltakozik és a mely a magyar *monyas*-ból lett. Végre ott találjuk még a *tshurdä* szót is, a mely azonban ép úgy lehet az oláh *ciurdä* (olv. csurde) mása. A szász faluban mindig oláh vagy oláh cigány a pásztor,

ez pedig *ciurdă*-nak nevezi a nyáját. A szó különben is csak Segesvárt használatos egészen specialis jelentéssel: «scherz- und spottweise ein Menschenhaufe (Schässburg)».

Nézzük ezekkel szemben azokat a szókat, a melyekben az *o* megmaradt *o*-nak: *boqâr*, *boglârcher* boglárvirág, *boitosch* (bojtos-ból) «Quaste, bojt, bolond, *boroboicher* több. sz. baraboly, *borkût*, *borvîsz*, *botschkor*, *dobâsch* «kurz und dick; subst. ein dicker, plumper, läppischer Kerl (a m. *dobos*-ból), *gabonâsch* gabonás-tár, *hombâr*, *homvêt*, *horgâsch*, *horgâsch* «eine ungarische Silbermünze», *jobât* jobbágy, *koma*, *komê* koma, *komondâr* Liebhaber (!), *kont'*, *korhâl*, *kopaz*, *kopô*, *korbâtsch*, *kortsch*, *kotrâsen*, *kotorâlên* kotorászni (a *kottern* igét az erdélyi szászoktól ugyanabban a jelentésben akkor is sűrűn hallani, ha az irodalmi nyelven beszélnek), *lotscheln* locsolni, *pokôrêchi*, *bokrîtchen* bokréta, *pol'a*, *rogosz*, *romlich* könnyen romló, *rôsçh* rovás, *szolgâbîrô*, *tok* «Düte», *topankên* tor, *tornâz* tornác, *trot'*, *tschonkich* csonka, *tschorbich* csorba. Hozzá jönnek még a lónevek *Bátor* és *Tschinos*, és az ökörnevek *Jámbor* és *Tschonka*.

Attérek most már az oláh nyelvre, de előre kijelentem, hogy ezt csak azért teszem, hogy ne tűnjék úgy föl a dolog, mintha kitérnék egy kérdés elöl, a melyet SZINNYEI fölvetett, és azért, hogy az anyag összeállításával talán rábírjak valakit, a ki ért a dologhoz, hogy világítsa meg nekünk az előttünk nem elég világos tényeket. SZINNYEI a következő esetekre hivatkozik: *birtuk*, *birtukuş*, *çukur* csokor, *çurdâ* csorda, *fuglâ* fogoly (madár), *lâkêtûş* lakatos, *tajug* tályog, *ultoan* oltovány, *furdulâu*, *furdul'is* forduló, fordulás, *kusurâu* koszorú. Ezek után még egy nagyon is helyén levő *stb.*-t tesz. Lejjebb pedig még a *cukur* czukor szót említi. Egy dolog a figyelmes olvasónak talán már e kevés adatoknál is föltűnt, az t. i., hogy az oláh ajakra vett magyar szó jóval erősebb változásnak van kitéve, mint mondjuk pl. a szerb vagy tót ajaktól ejtett magyar szó. A majdan még fölhozandó példák bizonyosan mind jobban azt a benyomást fogják az oláh nyelvet nem ismerő olvasóban is kelteni, hogy egyáltalában bajos dolog az oláh nyelvből biztos következtetést akarni vonni a magyar hangoknak akár kiejtésére, akár az oláh fülre való hatására. Vagy valóban azt higyjük, hogy a *forduló* az oláhnak *furdulâu*-nak hangzik, hogy a *fordulás*-t *furdul'is*-nek hallja, a *lakatos* szót pedig *lâkêtûş*-nak? Ha pedig nem hiszszük el pl. azt, hogy a *fordulás* szónak az *-âs* végzete az oláh fülnek *-is*-nek hangzik, szabad-e vakon elhinnünk, hogy a *birtokos* szó *-os* végzete *-us*-nak hangzott neki. Nem kell-e mindennek előtt azt a kérdést felvetnünk, mikép tükröződik a magyar *o* rendszeren az oláh nyelvben és ha azt tapasztaljuk, hogy rendszeren bizony nem *u*-val tükröződik, nem kell-e tovább azt kérdeznünk, a ritkább *u*

nem sajátosságos oláh hangtörvények hatásából magyarázható-e? Ha én nem is tudok az utóbbi kérdésre szabatosan megfelelni, mégis erősen kételkedem abban az állításban, hogy az oláhok a magyar *o*-t *u*-nak hallják, mikor azt tapasztalom, hogy legalább 2 annyi esetben egészen határozottan *o*-nak hallották, mint a hány esetben egy még magyarázatra szoruló *u* mutatkozik az oláh nyelvben. Kiinduló pontúl elfogadom ALEXICS *Magyar elemek az oláh nyelvben* című értekezését (Nyr. 16. és 17. köt.), a melyre SZINNYEI hivatkozik, és összeállítom belőle mindenek előtt azokat az eseteket, a melyekben az oláh nyelvben is *o*-t találunk, Minthogy itt nagyon sok esetről van szó, a szókat könnyebb ellenőrzés kedvéért sor szerint számozom.

1. *aprobăluesk* aprobál, 2. *baraboj* baraboly, 3. *barşon*, 4. *boboş* «fleckig, bunt»: m. *babos*, 5. *bogjă* boglya, 6. *boglar*, 7. *bojtâr*, 8. *bok or* 9. *bolënd* bolond, 10. *boncül'esk* «tép, marcangol»: m. *bonzol*, 11. *borkan*, «*cruche*»: m. *borkanna*, 12. *borñău* bornyú, 13. *boroş'an* boroszlán, 14. *borviz*, 15. *borzoş*, 16. *bosorkaje* boszorkány, 17. *çontos* csontos (a *çantă* alatt keresendő!), 18. *çopor* csoport, 19. *çorgăesk*, *çoroesk* csorog, 20. *çoroslân* csoroszlanya, 21. *dehod'* dehogy, 22. *dobă* dob, 23. *dolgozesk* dolgozik, 24. *dolmană* dolmány, 25. *d'alog* gyalog, 26. *fat'ol*, 27. *făşol'esk* faszol, 28. *fodra* fodor, 29. *fogaş* (ruha) fogas, 30. *fojtas* (puska) fojtás, 31. *font*, 32. *forăştău* forrasztó, 33. *forăştuesk*, 34. *forditău* fordító (fa), 35. *forgac'*, 36. *forğău* forgó, 37. *forşpant*, 38. *forteş* fortély, 39. *hangos* «nagy szájú ember»: m. *hangos*, 40. *hivotolnok*, 41. *holdă* hold (föld), 42. *honvjeđ* honvéd, 43. *horkol'esk* horkol, 44. *jobaž* jobbágy, 45. *kipor* kőpor, 46. *kočijă* koesi, 47. *kočăne* (többes sz.) kocsonya, 48. *komed'ies*, *komid'ies* komédiás, 49. *komëndăl'esk* komendál, 50. *konc* koncz (papiros), 51. *konc* (hús) koncz, 52. *kondaş*, 53. *kontrăkt'us* kontraktus, 54. *koñhă* konyha, 55. *kopărsău*, *kopërsău* koporsó, 56. *kopău* kopó, 57. *kopos* kopasz. 58. *korc* korcs, 59. *korcie* «schrot oder kellerleiter»: m. *korcsolya*, 60. *korbaç* korbács, 61. *korhel*, *korheş*, 62. *korlată* korlat, 63. *korman* «kormányvas vagy régebben fa, mely a fölhasított barázdát leborítja», 64. *korman* «kormány: gubernium», 65. *kovas* kovász, 66. *laboşă* labos, 67. *lămpău*, *lompău* lopó (tök), 68. *lilium*, 69. *loçolău* locsoló, 70. *majos*, *măjeş* májos (hurka), 71. *misarăş*, *misaros* mézárós, 72. *malombirău* (talán sajtóhiba *molombirău* helyett, mert *mituesk* után áll, következik rá:) 73. *molo-meşter* malommester, 74. *mordăş* mordály, 75. *moşerş*, *moşarş* mozsár, 76. *notarăş*, *notarëş*, *notaroş*, *notaruş*, 77. *okoş*, 78. *okoşag*, 89. *oksag*, 80. *orbale*, *orbanc* orbáncz, 81. *pisok*, 82. *pod'as* pogyász, 83. *pokol'esk* pakol, 84. *pokroc*, 85. *poltură*, *potură* poltura, 86. *pontoş*, 87. *porcişes* «adófizető»: m. *porezióş*, 88. *porozău* porozó, 89. *poştă* posta, 90. *poştamjeşter*, 91. *puton* puttony, 92. *rojt*, 93. *roşt'eş* «crates», rostély, 94. *roşolis* rozsolis

(pálinka), 95. *šogor*, 96. *šoltar* zsolttár, 97. *šoltuz* «autrefois maître»: m. soltész, 98. *šporol'esk* spórol, 99. *sobä*, 100. *sobolanä*, *sobol'anä* szobalány, 101. *solgäbiräü* szolgabíró, 102. *sorgos*, 103. *tilos*, 104. *todoman*, *tudoman* «protestatio, intercessio (Lex B.): widerspruch (Iszer: Wörtb.)» Arad s Bihar megyében, tanúság: jelentésben is hallotta ALEXICS: m. *tudomány*, 105. *tok* «theca», 106. *tok tok* (hal), 107. *toldas*, 108. *tolvajšag*, 109. *tongänesk* kong, 110. *topankä*, 111. *tronf* tromf 112. *tronfoluesk*: tromfol, 113. *trucos*, 114. *tulšagos*, 115. *contätäu* vontató, 116. *zapor* zápor (hímlő), 117. *žolž* gyolcs, (a «Pótlékok»-ban MNyr. 17: 115 kk.) 118. *bizonsag*, 119. *bojt*, 120. *bolonsag* bolondság, 121. *but'kos*, 122. *čolnä* csolnak, 123. *färtol'esk* fartol(tat), 124. *karaboj* garaboly, 125. *komändäluesk* komendál, 126. *konträluesk* kontrál, 127. *langos* lángos, 128. *mocikä* mocsok, 129. *säräntok* mendicus: m. szarándok, zarándok.

Nézzük meg most már, hányszor találunk *u*-t magyar *o* helyett, hogy az arányt megtudjuk, a melyben a két hang, magyar *o* helyett álló *o* és *u*, egymáshoz áll. 1. *astälus* asztalos, 2. *bed'ug* glockenspeise: m. bádóg?, 3. *bil'ug*: billog, bélyeg, 4. *birtuk* birtok, 5. *birtukas* birtokos, 6. *buduluesk* bujzol, 7. *budušluesk* búdosol, 8. *budušläü* búdosló, 9. *bujguesk* «irre reden, phantasieren»: m. *bolyg*, 10. *bujgetäu* bolygató, 11. *buntuesk* «mutiler, tronquer»: m. *bont*, 12. *buntuzesk* «össze-vissza hányvet, keresgél»: m. *bontoz*, 13. *cukur* cukor, 14. *cul'ap* czolop, czölöp, 15. *čufulesk* csúfol, 16. *čukur* csokor, 17. *čumäu* csomó, 18. *čurdä* csorda, 19. *duhänis* dohányos, 20. *flaštrum*, 21. *fuglä* fogoly (madár), 22. *fuglä* fogoly (vinctus), 23. *furnož* százsz-oláh falu bírāja, falunagya; *folnagy*, 24. *hämukä* homok, 25. *holumb* halom, 26. *hužluesk* horzsol, 27. *kuldus* koldus, 28. *kumläu* komló, 29. *kuštul'esk* kóstol, 30. *murguire* morgolódás, 31. *mušlik* moslék, 32. *nimurik* nyomorék, 33. *päpürus*, *popürus*, *piporus* papiros, 34. *šunka* sonka, 35. *šupu'esk* supol, 36. *sukujesk* szokik (*sukä* szokás), 37. *surukluesk* «*szorgol, megszorul», 38. *tajug*, *täjug* tályog (a lónál), 39. *tulaj* tolvaj, 40. *tuluk* tulok, 41. *ultoj* oltó (ág), 42. *umultuesk* homlító, 43. *uškulä* iskola, 44. *užurä*, *užärü* uzsora, 45. *žumalc* zománcz (a «Pótlékok»-ban:) 46. *bumb* gomb, 47. *burkuluesk* «szóval legyöz valakit»: m. **birkol*, 48. *čurbäluesk* «káposztalét leszed s újra visszatölt»: m. *csorbál*, 49. *furduläu* forduló, 50. *furdul'is* fordulás, 51. *kusuräu* koszorú, 52. *muždruluesk* «nehezen, tunyán mozdul».

ALEXICS-nál tehát össze-vissza 52 esetben találtam *u*-t magyar *o* helyett, pedig fölvettem a kevésbbé biztos eseteket is, a melyeneket az *o*-s jegyzékből szó nélkül kihagytam. Így is több mint kétszer olyan gyakran találunk *o*-t mint *u*-t magyar *o*-val szemben. Nem kell tehát azt a kérdést fölvetnünk, nem magyarázható-e az oláh nyelvben az *o*-nak *u*-vá való változása az oláh nyelvben magában végbe ment processusnak?

E kérdésre végleges, minden esetet tekintetbe vevő feleletet én nem adhatok, olyanoktól várom és kérem, a kik jobban értenek az oláh nyelvhez mint én. De annyit én is értek az oláh nyelvhez, a melyet Erdélyben gyermekkorom óta folyton hallottam, hogy tudjam, hogy mindenek előtt külön kell választanom azokat az eseteket, a melyekben *hangsúlytalan* szótagban találunk *u-t o* helyett, mert a hangsúlytalan *o*-nak *u*-vá való átmenetele az oláh nyelvnek nem csak egy jellemző vonása (*jépure* leporem, *jéü* ego, *rumîn* romanum), hanem, ha ugyan szabad ezt a kifejezést a nyelvre használni, a beszélők tudatában még most is élő hangváltozás. Az oláh azt mondja a latin *potest*-tel szemben, hogy *pöáte*, ennek egyes első és második személye *pot*, *poți*, de a többes első és második személye *putém*, *putéti*-nek hangzik, többes harmadik személye megint *pot*. *Rogo*, *joco*, *dormio* úgy hangzik az oláhban, hogy *rog*, *joc* (olv. *zso*k), *dorm*, de *rogamus*, *jocamus*, *dormimus* vagy pedig *rogatis*, *jocatis*, *dormitis* már *u*-val hangzik: *rugám*, *jucám*, *durmim*, *rugáti*, *jucáti*, *durmíti* (az ékkel mindig a hangsúlyos szótagot jelölöm). *Dominius*-ból *domnu* lett, de *dominus deus*-ból *dumnezéü*, mert az első szón nincs hangsúly. Ugyancsak *u*-val ejtik ugyanabból az okból a *dumneată* «uraságod», *duminică* «dominica» szókat is. A latin *mortem* az oláhban *mort*, *mortuus mortua*-nak megfelel oláh *mort*, *möártă*, de már *moriri*-nek *murîre* «meghalás, halandóság» és *muri* «halni», a halandót pedig *muritor*-nak híjják. Csodálkozhatunk-e ezek után, ha a következő oláh szóokban magyar *o*-val szemben *u*-t találunk: *buduluésk*: bujzol, *buduşluésk*: búdosol, *buduşläü*: búdosló, *bujguésk*: bolyg, *bujgétäü*: bolygató, *buntuésk*: bont, *buntuésk*: bontoz, *cul'áp*, ha ugyan *czolop* és nem *czölöp*-ből lett, *ćufulésk*: csúfol, *ćumäü*: csomó, *duhänis*: dohányos [ebből a szóból valaki azt találhatná kiolvasni, hogy a magyar *o*: *i*-nek hangzik! még pedig több joggal mint a milyennel az *u* hangzást következtette SZINNYEI a *furdulüü*, *furdul'is*, *kusuräü* félekből, mert *duhänis*-ben hangsúlyos szótagban találunk *i*-t magyar *o*-val szemben], *flaştrum*: flastrom, *furnoz*: *fol'nogy* (nem «felnagy»! a hangsúlyos *o* megmaradt *o*-nak!), *huşluésk*: horzsol, *kuldús* [Erdélyből *koldús* kiejtést ismerek]: koldus *kumläü*: komló, *kuştul'ésk*: kóstol, *murgüire*: morgolódás, *muşlık*: moslék, *nimurik*: nyomorék [ebből a szóból is azt olvashatná ki valaki, hogy a magyar *o*: *i*-nek hangzik!], *şupul'ésk*: supol, *sukujésk*: szokik [sükü természetesen nem lehet a magyar «szokás» mása, hanem *sukujésk* igéből van elvonva, *u*-ja tehát könnyen magyarázható, ámbár hangsúlyos], *surukluésk*: *szorgol, *ultój*: oltó,*) *umultuésk*: homlít, *zumälc*: zománcz,

*) Teljesen érhetetlennek látszik, a mit ALEXICS megjegyzés nélkül HASDEU-ból idéz az *ultoj* szó alatt: «A magyar *oltó*-ból származik, a mely-

burkuuésk: *birkol, *éurbäluésk*: esorbál, *furdulüu*: forduló, *furdul'is*: fordulás, *kusurüu*: koszorú, *muádruluésk*: mozdul (?). Ime az esetek nagyobbik felében (52 közül 31 esetben) a lehető legegyszerűbb módon magyarázható az *u* keletkezése! És hogy ez a magyarázat helyes, azt bizonyítja az a körülmény is, hogy a hangsúlytalan szótagban egyes szóknál hol *o-t* hol *u-t* találunk, a szerint vajjon a szó hívebben megtartotta-e az idegen hangzást, vagy jobban megoláhosodott. SZINNYEI egyebek közt az *ultoan*: oltovány szóra hivatkozik, de nem kutatja, hogy miért ment át csak az első *o*: *u*-ba, miért maradt a második *o*-nak. Még bajosabb elfogadni SZINNYEI álláspontját e szóval szemben, ha azt találjuk, hogy az oláhban *oltoan* alak is van, a hol mind a két *o* érintetlen maradt. Ott van ezenkívül az *oltoesk* a hangsúly helyéből érthető *ultuésk* alak mellett. ALEXICS, az igaz, a Nyr. 17:110. l. ez utóbbi alakot nem említi, hanem csak *ultoesk*, *oltoesk* alakot a czikkecske élén, no de láttuk már, hogy a Nyr. 16:307. l. *altoesc* alatt *ultuésk* alakra hivatkozik és csak az *ultoesk*, *oltoesk* czikkecskére nyomban következő czikkecskére az *ultoan*, *oltoan*-félére (Nyr. 17:111. l.) kell áttérnünk és ott találjuk egy idézetben a *ultujašte* alakot, a mi egy *ultuésk* alaknak egyes 3. személye. Az *altoesc*-hez tartozó infinitívus *altoí*-nak hangzik, de épen mert a hangsúly az *i*-n van, ez alak *altui* írásban is fordul elő, találunk a mellett *oltoi*, *oltui* és végre *ultui* alakot is, a mint TITKIN szótárából látni. Körülbelül ugyanaz áll az *oltovány* másaira is. ALEXICS a czikkecske fején csak *ultoan* és *oltoan* alakokat ír ki, de egy idézetben a többes *ultuonele* alakot találjuk. Kírórom szóról szóra az illető cikket TITKIN szótárából: «*altöa'n*, übliher *hult-* sm. Mold. gepfropfter Baum, Pfröpfung. — Gr. auch *-tuö'n*, *-tuá'n*, Qu. auch *olt-*, *ult-*. — Et. Magy. oltovány».)*) Látni

ből a helyes képzés *altüü* lenne, ezt azonban a nyelv összetévesztette volna a birtokos névmással). Az ember nem érti, miért nem lett *oltó*-ból *ultüü*, hiszen ezt nem lehetett volna az *al tüü* «tuus» birtokos névmással összetévesztetni. ALEXICS elfelejtette HASDEU állításának megértéséhez hozzátenni, hogy *ultoj* mellett *altoj* alak is van, a mint maga ALEXICS is említi egy *altoesc* alakot [Nyr. 16:307, a *c* tollhibának tekintendő, az oláh ugyan *c-t* ír, de ALEXICS értekezésében nem használja az oláh helyesírást] ily módon: «(l. *ultuésk* alak)». TITKIN különben az *altoj*-t nem *oltó*-ból, hanem *oltvány*-ból származtatja, és ha tekintetbe vesszük, hogy *ultoí* alak is járja, a mint ALEXICS szóbeli közléséből tudom, és hogy magyar hosszú *-ó*-nak különben mindig *-üü* felel meg az oláhban, aligha igaz a nem lesz.

*) Mert nyelvésztársaim figyelmét szeretném TITKIN most megindult szótárára fölhíni (eddig csak egy füzet jelent meg), a rövidítések magyarázatát is ide iktatom: *Moldv.* = Moldova, *Gr.* = Grammatik, *Qu.* Quellen, *Et.* Etymologie.

való, hogy TITKIN nem indul ki úgy mint ALEXICS egy m. *oltóvány* alakból, hanem *oltóvány*-ból, és kétségtelen, hogy ebből is megmagyarázható az *altüan* alak s talán a többi alakok is. Ha igen, akkor természetesen az *oltoan*, *ultoan* második *o*-jára, a mely a magyar *oltóvány* második *o*-nak felelhetne meg, tekintetbe nem jöhet, de hiszen untig elég is az *oltoan* alak első *o*-ja annak bebizonyítására, hogy mennyire nem lehet *ultoan* alakra hivatkozni a magyar *o*-nak *u* felé való hangzásának bebizonyítására. Egészen úgy kell értenünk, ha *őorgäu* és *őurgäu* egymás mellett mutatkozik, hiszen maga ALEXICS e szó előtt a *őorgäesk*, *őoroesk*: csorog igealakokat említi *u-s* mellék alak nélkül, a miből, az igaz, világért sem merném következtetni, hogy az annyira az oláh hangtörvényeinek megfelelő *u-s* kiejtés nem divik az igealakokban csak úgy mint *őorgäu-őurgäu* főnévben. Ilyen példa a *rátotü és rátutü*: rántotta szópár is. Ha ALEXICS az Arad megyében használatos *tolvajság* szóban konstatálja, hogy a magyar *o-t* itt is *o*-nak hallotta az oláh, a széltiben használatos *tüla*: «jaj, segítség!» szóból még akkor sem szabad azt következtetnünk, hogy de bizony máskor *u*-nak hangzott nekik a magyar *o*, ha a szó tényleg a magyar *tolvaj*-ból lett, a mi igen valószínű. Az *oltóvány*: *altüan*-ból láttuk, hogy egy *u* hang e szóban a magyar *v*-ből is lehetett, a *tüla* tehát keletkezhetett egy **tolüa* alakból is. Én ezt pusztán ötletnek, merő kísérletnek jelentem ki, a mely tisztán csak azt akarja mutatni, hogy annyira nem szabad vaktában az ellenmondó tényekből majd ezt, majd azt a következtetést levonni, hogy minden lehetőséget szem előtt kell tartani, a mely esetleg egy föltűnő tüneményt a rendes tüneményekkel összhangzásba hozhatja. ALEXICS a «Pótlékok»-ban egy *burkulüesk* «szóval legyöz valakit» jelentésű oláh igét, «mely Naszód környékén járja», egy ismeretlen magyar **birkol* igéből származtatja. Hogy én mennyire nem voltam kényes az *u-s* esetek koncedálásában, azt ez az eset is bizonyítja. Én szó nélkül elfogadom ALEXICS magyarázatát, de azt állítom, hogy a magyar *o* csak is azért ment *u*-ba át, mert hangsúlytalan volt, és hogy helyes úton járok, annak bizonyosságát abban is látom, hogy ALEXICS ugyancsak a «Pótlékok»-ban oláh *birkozesk*: birkozik, *birkozas*: birkozás alakokat hoz föl, a melyek Arad megyében hallhatók, és a magyar kiejtésnek hívebb képét adják.

A mint az épen most és a valamivel előbb említett szók az oláh nyelvben talált oknál fogva mutatnak, részben még *o*-val váltakozó, *u-t*, úgy bizonyosan a hátralevő esetekben is sikerülne a szakértőnek részben az *u-t* tisztán az oláh nyelvből magyarázandó hangváltozásnak kimutatni, a melynek semmi köze sincs a magyar *o*-nak állítólag rendkívüli zárt kiejtéséhez. Olyan eseteket, a melyekben az *o-s* alak is megvan az oláhban az *u-s* alak mellett, de már *hangsúlyos* szótagban, egyelőre mint

semleges eseteket, a föntebbi jegyzékekből ki kellett hagynom, a teljesség kedvéért itt emlitem őket. Ilyen az *ókä, ukä*: ok, a melyek mellett *okos, okóság, okság* tehát csupa o-s alakokat olvasunk ALEXICS-nál. Ilyen volna a *čung, čunt*: csonka is, a mely mellett *čong, čont* is járják, de itt oly annyira közel fekszik a magyarázat, hogy már most is végezhetünk vele. Az oláh nyelv ugyanis az o-t nem csak hangsúlytalan szótagokban változtatja u-vá, hanem hangsúlyosakban is, ha n következik rá: így lett *bonum*-ből *bun*, *bona*-ból *bünä*, *frontem*-ből *frunte*, **frondea*-ból *frínzä* «levél», *montem*-ből *munte*, *longum*-ből *lung* stb. Itt jelentkezik mindjárt a *bumb*: gomb szó is, ámbár nincs o-s mellékalakja, mert hiszen m előtt is u-vá változik még a hangsúlyos o is: *cum*: quomodo, *núme*: nomen, *cúmpár*: comparo, *cúmpát*: computo. Váltakozik az u o-val a *šuhan*: *šóhan* szóban is, a melyet ALEXICS «*sohun* (sehöl)»-ból magyaráz (Nyr. 17: 59) és a mely annyit jelent mint a *soha* szavunk.

Az eredetileg összeállított 52 u-s esetből a fönt említett 31 esetet levonva, a melyben az u hangsúlytalan o-ból lett, levonva a szintén már szóvá tett *bumb* és *tulaj* eseteket, marad még 19 eset. De ezekben vannak a könnyen magyarázható *uzúra* és *šunka* szók, a melyekről később lesz szó, marad tehát mindössze 17 eset, a melyben nem merem az u keletkezését magyarázni. De van bizony e közt is nem egy eset, a melyre még sokkal kevésbé mernék hivatkozni annak bizonyágául, hogy a magyar o u-nak hangzott az oláh fülnek. Hogy is hivatkozhatnám pl. SZINNYEI-vel a *tajúg*: tályog szóra, mikor azt tapasztalom, hogy *ug*-ra végződik az oláhban sok olyan szó is, a melyben bizonyosan SZINNYEI sem tenné föl, hogy a magyar szó u-val hangzott az oláhnak, értem a -*šug* ra végződő szókat, a melyek a magyar -*ség* végű szóknak felelnek meg: *alensúg*: ellenség, *bet'esúg*: betegség, *mest'esúg*: mesterség, *hiklesúg*: hitetlenség, *belsúg*: bőség, *estinsúg*: istenség, *kelsúg, kel'cúg*: költség, *mirisúg* (m-mel!): nyereség, *nemesúg*: nemesség. Azért nem is tartom szükségesnek, hogy a *bil'úg*: billog, bélyeg vagy a különben is kétséges *bed'úg* «glockenspeise»: bádog szókat tovább figyelembe vegyem. Vagy ki merne SZINNYEI-vel együtt a *birtukús*: birtokos-*lákútús*: lakatos szókból biztos következtetést vonni, mikor azt tapasztalja, hogy az oláh a melléknévben mindig tisztán kihallja az -os képzőkből az o hangot: *bobos*: babos, *čontos*, *hangos*, *fontos*, *sorgos*, *tilos*, *trucos*, *tulšagos*. Nem kell-e okvetetlenül kérdeznünk, nem azért változott-e a főnevekben az -os, a mely a melléknévekben olyan tisztán megmaradt, *us*-sá, mert az oláh nyelvben az -*us* gyakori főnévképző. Nem akarom e képző sokféle használatát itt példákkal illusztrálni (példákat találni a *Convorbiri literare*, 1877/78. évfolyam, 219. l.), csak egy pár szót említek, a mely úgy jelent mint a *birtukús* és *lákútús* személyt jelent, a

mely bizonyos állást foglal el, valamivel foglalkozik: *cărăuș* fuvaros, *jucăuș* tánczos, *bătăuș* verekedő. Így értem az *astăbūs*, *păpirūs* fejlődését, sőt érteném még az *aljanuș* «inimicus»: ellenes alakot is, csak tudnám, honnan vette ALEXICS, mert idézeteiben ilyen alak nincs és TIRKIN szótárában sem találom nyomát. De hogy egyáltalában nem lehet csak úgy egyszerűen a *birtukuș*, *lăkătuș* szókra hivatkozni, azt untig mutatják más ide vágó főneveken észlelhető tűnemények is. A *notaruș* lehet elvégre egy *notarius*-nak a mása is, a magyar *notáros* alaknak szorosán megfelel a *notaroș*, de találunk *notarăș* és *notarēs* alakokat is; a *mészáros*-nak *misaroș* meg *misarăș* felelnek meg, a *langos*-t Arad megyében az oláhok is *langoș*-nak híjják (l. «Pótlékok» Nyr. 17: 119); *dohányos*-ból meg épenséggel *duhăniș* lett! Kinek volna ilyen adatokkal szemben bátorsága azt állítani, hogy a magyar *os*-t az oláh *us*-nak hallotta?

Vagy vegyük a *birtuk* szót, a mely ALEXICS szerint «Bihari szó» (a *birtukuș*-ról is azt mondja ALEXICS, «ugyanott hallottam»). Ha a magyar nyelvből átvett szó legalább közvetlenül átvételekor még magyaros hangsúlyát megőrizte, akkor az *u* már is meg van magyarázva, mert a hangsúlytalan *ok*-nak *uk*-ká való változása akkor könnyen érthető. Meglehet, hogy csak ez átmenetel után kapta a *birtuk* a többi *-uk*-ra végződők hangsúlyát az utolsó tagon, de meglehet az is, hogy az *uk* (*uc*)-ra végződő szók hatása közreműködött már az *-ok*-nak *-uk*-ká való változásánál v. ö. oláh *butuc*, *bulbuc*, *bursuk*, *buzduluc* stb. A *birtuk* magyarázata megadná a «Magyarországi részeken» használt *tuluk* tulok magyarázatát is.

Maradnának mindössze: *cukur* czukor, *čurdă* csorda, *fuğlă* fogoly, *hămăcă* homok («Arad s Bihar m.»), *holămb*: halom («Arad m.») és *úškulă* iskola, a melyben azonban az egyik *u* meg a másik *u* is hangsúlytalan lehet, a szerint hogy *úškulă* vagy *uškulă*-nek hangsúlyozzák. Nem vettem föl a *čukur* szót, mert még ha igaza is volna ALEXICS-nak, hogy a magyar *csokor*-nak felel meg, nem volna biztos épen a hangsúlyos *u*-nak *o*-ból való keletkezése, mert a Székelyföldön *csukor* a csokor, *csukros* székfű, «viloja» és rózsa van amarra, a hangsúlytalan *u*-val pedig nincs már mit bujlódnunk. De én egyáltalában nem hiszek a *čukur*: csokor féle egyeztetésben. Lássuk csak egyszer ALEXICS adatait (Nyr. 16: 440): «*čukur*», *čukurj*: 1. cirrus, fimbria (Lex B.): franse, quaste (ISZER: Wörterb.): rojt, bojt, *csokor*. 2. grobe weisse bauernhosen (ISZER: Wörterb.). «Drăguța dumitale sa nekat și *čukur*i brăuluj staŭ deasupra reuluj: A maga szeretője befűlt s övének c s o k r a i (rojtjai) a patak felszínén vannak (Gaz. T. 1886. 186.). Mindenfelé. V. ö. СИГ. Dict. II. 491. «СИГAC szótára nincs kezemnél, de a nélkül is merem azt állítani, hogy ez az oláh *čukur* semmi egyéb mint a messze földön

elterjedt török *učkur*, a mely czifra gatyá-, illetőleg nadrágmadzagot jelent. Vuk a szerb *učkur*-t szemben az egyszerűbb *gatník*-kal úgy magyarázza: *učkur je od platna i na krajevima ponajviše svilom i zlatom*, azaz «az *učkur* vászonból való és végein rendszeren selyemmel és aranynyal van». Ehhez azután hozzát teszi, hogy *gatník*-ot viselnek a parasztok, *učkur*-t a városiak. A szó elterjedt a bolgárokhoz, horvátokhoz, szerbekhez, oroszokhoz, albánokhoz. A horvát-szerb nyelvben megvan az hangátvetés következtében keletkezett *čukur* alak is, csak úgy mint az oláhoknál, még pedig nem csak ma napság használják, hanem előfordul már egy 1558-ban kelt okiratban! Az oláh *čukurî* (több. sz.) egyebek közt a rojtos kalapzsinórt is jelenti.

Most még az *užurä* és a *šünkä* szóról kell szólanom, a melyről már fent említettem, hogy *u*-juk ugyancsak könnyen magyarázható. Az *-urä* (= lat. *ura*) képző olyan gyakori az oláh nyelvben, hogy egy cseppet sem csodálkozhatunk, ha a magyar *uzsora* mása is hozzájuk csatlakozott. DIETZ *Grammatik der Romanischen Sprachen* II.³ 348. l. a következő *-urä* végzetű oláh szókat hozza föl:*) *adaogeturę* Zusatz, *aręturę* Pfügen, *arsurę*, *begeturę* Zwickel, *beaturę* Trunk, *ferturę* Kochen, *šimbeturę* Krümmung, *rešurę* Schaben, *sepeturę* Behacken, *sperturę* Riss, *tręsurę* Zug, *čeldurę* Hitz.

Hogy az oláh *šünkä* nem *sonká*-ból, hanem *sunka*-ból lett (v. ö. a már fent idézett szász *schünk* szót is), az az eddig mondottakból, azt hiszem, elég valószínűnek fog tetszeni, úgy hogy fölösleges ezzel a szóval bővebben foglalkoznom.

Marad tehát mindössze 6 szó, a melyben az *u* keletkezésének okát nem is sejtem. De ezzel a hat szóval 129 szó áll szemben, a melyben az oláh nyelv is *o*-t tüntet föl, én tehát csak is az oláh nyelv történetében való járatlanságomnak tudhatom be, ha e hat esetben semmiféle magyarázatot nem tudok találni, a mivel természetesen korántsem akarom azt mondani, hogy a többi esetek magyarázatát véglegesnek tekinteném és nem kívánám nagyon ő róluk is a szakértők véleményét hallani. Én mindössze csak azt kísértettem kimutatni, hogy nem lehet egy-két az összefüggésből kiragadt példával semmit sem bizonyítani.

*) Én kínosan érzem azt a boszantó tarkaságot, a melyben az oláh szókat bemutatom, de nem tudtam magamon segíteni. SZINNYEI példáit híven kellett idéznem, ALEXICS példáit sem írhattam át, annál kevésbbé, mert számos szó az irodalmi nyelvben elő sem fordul, de meg nem is lehet az irodalomban divó helyesírással élni, ha a hangokat pontosan akarjuk leírni. A magam példáiban a tudományban divó jeleket használtam. Most végre DIETZ példáin sem akarok változtatni.

Értekezésem végére érve, nem akarom elhallgatni, hogy SZINNYEI úgy fejezi ki magát, hogy az ember egy perczig kételkedhetik, nem beszél-e itt is, úgy mint a *Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* cz. értekezésének egy megfelelő helyén, csak lehetőségről. Hadd idézzem előbb ez utóbbi helyet. «A régi német és ó-szlovén *u* betűs hang, mondja SZINNYEI a 22. l., szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta.» Most pedig azt mondja: «nemcsak a finn, hanem más idegen föltre is majdnem *u* benyomását teheti a mi *o*-nk». De nyomba rá azt olvassuk, hogy «arra *legendő* bizonyosságot találunk a szerb, horvát, szlovén, ruthén és oláh nyelvbe átkerült jövevény szavak közt». Azonkívül SZINNYEI úgy kezdte megjegyzéseit: «Kijelentem, hogy SETÁLA állítását igenis kész vagyok aláírni», SETÁLA pedig nem azt mondta, hogy a magyar *o* az idegen föltre majdnem az *u* benyomását teheti, hanem hogy teszi. Azért reményilem, hogy SZINNYEI-t félre nem értettem, mikor azt a nézetet tulajdonítottam neki hogy a bennünket körülvevő népek tényleg *u*-féle hangot hallanak a magyar *o*-ban. Nem tartottam tehát fölöslegesnek kimutatni, hogy azokban a nyelvekben, a melyeket én ismerek, erre nem hogy «*legendő* bizonyosságot» nem találok, de épen semmilyen sem.

Ezzel kapcsolatban szabad legyen még egy kérdést legalább érintenem. Ha az idegen népek a magyar *o*-t csaknem *u*-nak hallják, ennek nyilván csak az lehet az oka, hogy a magyar *o*-val azonos vagy hozzá legalább némileg hasonló *o* nincs ezeknek a népeknek a nyelvében, úgy hogy ha a magyar *o* hangot a saját nyelvükben meglevő hangokkal vissza akarják adni, akaratlanul is *u*-jokkal helyettesítik. Előbb-utóbb bizonyosan SZINNYEI is kénytelen lesz az élő hangokhoz folyamodni és erre az esetre azt ajánlom neki, figyelje meg az idegen nyelvekben lehetőleg minden nap hallható fordulatokban, szókban az idegen *o*-t, vajjon csakugyan olyan nagy különbséget talál-e magyar *o* és idegen *o* közt. Az oláh nyelvet talán már most is ismeri annyira, hogy elmondhassa nekünk, vajjon a magyar *Domonkos* első szótagjában hallható *o* neki tényleg távolabb látszik állani az oláh unos-untig hallható *domnule* «uram» szóban csengő *o*-tól, mint a szintén mindennap megfigyelhető *dumnezéu* «úrsten» szóban ejtett *u*-tól. A szerb nyelvre nézve ajánlom neki a mindennapi üdvözléseket: *dobar dän* «jó napot, *döbro večé* «jó estét» össze volnának hasonlítandók a *dob*-(*ra*) szavunk hangzásával. Legalkalmasabb volna a *dobro jutro* «jó reggelt» annak eldöntésére a *dob* szókban az *o* úgy hangzik-e mint a szerb *o* a *dobro*-ban vagy inkább mint a szerb *u* a *jutro* szóban; mondom legalkalmasabb volna a *dobro jutro* ha a szerbek rendesen össze nem vonnák *dobrojtro*-vá! De hiszen maga a *jutro* «reggel» szó is elég sűrűn hallható, minden nap hallható.

a belőle származó *sutra* «holnap» szó is, úgy hogy igen egyszerű eszközökkel és nagyon kevés nyelvismerettel meg lehet a szükséges megfigyeléseket tenni. Ha a *tót*-ra is ki akarja figyelmét terjesztetni, akkor az *o*-ra nézve a *dobrý den* «jó napot», *dobré rano* «jó reggelt»-féle szövegeket használhatja az *o* tanulmányozására, az *u*-t is minden nap hallhatja, p. o. a *budem*, *budeš*, *bude*, *budeme*, *budete*, *budu* (ejtsd: bugyem, bugyes, bugye, bugyeme, bugyetye) «leszek, leszel stb.»-féle alakokban. A német kiejtésből is vajmi könnyen fogja kisütni, *o*-hoz vagy *u*-hoz áll-e közelebb a magyar *o*, hiszen a mint a szobába lép, azzal fogják köszönteni, hogy *guten tag*, *herr doktor*. Ezt előre tudva, talán első ízben is sikerül neki megállapítani, vajjon a német *doktor* olyannyira más-e, mint a magyar *doktor*, már értve az első hangsúlyos szótagot, mert a hangsúlytalan *-tor*-ban bizony könnyen irracionális hangzóvá süllyed a németben az *o* az *r* előtt és akkor úgy hangzik, mintha *dokter*-nek írják a szót.

De minthogy az a tény, hogy a bennünket körülvevő nyelvekben megvan-e a mi *o* hangunk vagy nincs, tudományosan nagyon nehezen állapítható meg (fizikai mérések alig vezetnek célhoz) és a subjectiv mozzanatoknak is tág tere nyílik e megfigyeléseknél, de meg azért is, mert SZINNYEI talán ragaszkodik hozzá, hogy csakis a körül forog a kérdés, hogy mikép hallják a bennünket körülvevő nemzetek a mi *o* hangunkat, nem hogy ők maguk ejtenek-e ilyen *o*-t, a kísérletezés következő módozatát ajánlom még SZINNYEI-nek: mondjon szerbnek, oláhnak, németnek stb. magyar szöveget tollba és figyelje meg, *o*-val vagy *u*-val írják-e le a magyar *o* hangot. Mondanom sem kell, hogy e kísérletre olyanok alkalmatlanok, a kik magyarul tudnak és hogy csak igen sok, különféle személytől és a legnagyobb pontossággal följegyzett ilyen adat vezethet tudományos eredményhez, de hiszen a könyvekből is csak lassan, hosszú munka után állapítható meg egy-egy új igazság, miért kívánó az életből meríthető adatoktól, hogy könnyen és gyorsan jussunk hozzájuk.

SZINNYEI vissza akar, vissza fog térni azokra a kérdésekre, a melyek a magyar rövid hangzók régi és mai kiejtésével összefüggnek, bő alkalma lesz tehát az én ellenvetéseimre is megfelelni. Hogy egy rövid szerkesztői megjegyzésben nem fejthette ki kellően nézetét, azon nem csodálkozom, de minthogy a legközelebbi időben készül újra hozzászólni a kérdéshez, siettem az én kételyeim közöttételével, hogy azokat mindjárt a legközelebbi alkalommal tekintetbe vehesse és, ha lehet, eloszlassa. Talán érdekesebb, minden esetre sokkal bonyolódottabb az a kérdés, hogy miképen hangzott a magyar nyelv régebben, «az Árpá-

•dok korában», de azt kutatni, mikor még a mai nyelv hangjaival sem vagyunk tisztában, képtelenség, azért azt a kérdést egyel re fölfüggesztend nek tartom, addig míg teljesen tisztában nem leszünk az egyetlen biztos Kiinduló ponttal, a mai nyelv mai kiejtésével. Ha az egyáltalában még vita tárgya lehet, o-féle vagy *u-iéle* hangot ejtünk-e bizonyos szókban, akkor ugyan hiába fogjuk azt kutatni: *u-ból* lett-e a mai o vagy már az Árpádok korában is w-nak hangzó o volt-e ?

ASBÓTH OSZKÁR.

A finn-ugor o és \$'-hez. Az után hogy a finn-ugor *S* és *d'-r l* a NyK. legutóbbi füzetében közzétett cikkem kéziratát nyomatásra beküldöttem (az elejét már a múlt nyáron elküldtem volt), ószszel megjelent GENETZ-t l «A finn-ugor *d* az els és második szótag hangzója között» (Suomalais-ugrilainen *d* ensimmäisen ja toisen tavuun vokaalien välissä. Váháisiá Kirjelmia. XIII. 1—12 IX Ez az értekezés megállapít a finn-ugor alapnyelvben a *t* mellett megvolt és «a finn *d*, *l* és *r*-hez hasonló zöngés mássalhangzót»), de úgy a f eredmények, mint a részletek szempontjából elejét l végig eltéréseket mutat. «A mi fölfogásunk és tudományos módszerünk csakugyan annyira különböz i), mondja más helyt maga GENETZ (Az els szótag magánhangzói, 4. l., a Váh. Kirjelmia ugyanazon füzetében), "hogy ez a jelenség senkit sem lephet meg.» Nem föladatom itt hasonlításokat tenni GENETZ idézett műve meg az enyém között; csak azt említem, hogy GENETZ értekezésének több egyeztetése nézetem szerint nagyon is kétes, pl. zürj. *vezgödny*, *vez-gyny* — f. *vetaá*; a votj. *kwa*, zürj. *kóla* szóknek *-la* képz s eredetre való visszavezetése; f. *hit*, *hiukka* = zürj. *seluka* (?) «hülse, schale» (a zürj. szó kétségkívül = or. *nie.iyxa* «hülse, schale»); f. *saada*, *sataa* = lp. *cuöd et* (a lp. szó nyilván a f. *suota* szóval tartozik egybe); f. *putu* = f. *puru*; f. *putoan* = mord. *pran*; f. *palella*, *pakkanen-nek* a *pada* t szóból származtatása; f. *vasempi* = votj. *paljan*, m. *bal*; f. *sidon* = lp. *cadnat*; f. *kutea* = cser. *híjam* «coire» (szerintem a cser. szó inkább ahhoz a f. *kai-* t höz való, melyet a *koira* «canis», *koiras* «mas» képzett alakokban találunk [V. ö. BUDENZ MUSz. 393] = zürj. *kir*, *kir-pon* «mannlicher hund», vog. *khör*, AHLQ. *qer*, *qir*, *yar* «männchen», osztj. */or* «männchen», valamint e szókban: f. *koinata*, *koinia* «coire»; magában a f. *koi* LÖNNEOT szerint «ursus» jelentés és összetartozik a lpK. *kujj*, *kijj* f<ehegatte», vog. *%oj*, *yuj* amännchen», osztj. *yo*, *yoi*, *yui* «mann, männchen» szókkal, meg talán a m. *hí-* t vel is ebben : *hím*, v. ö. vog. *qaim* «männchen* AHLQ.). Ezt csak azért hozom el, mert nem egy ily egyeztetés, ha heiyüket megállóknak lehetne ket tartani, a t lem kifejtett fölfogás ellen bizonyítana.

SETÁLA EMIL.